

BACHELOR EINDWERKSTUK

Vrouwelijke dirigenten in de amateurblaasmuziek

Steekproef in de provincie Limburg

Jana Houben

3930793

Universiteit Utrecht

Academisch jaar 2014-2015, Blok 3
Stagebegeleider: Dr. E. Overbeeke

Met dank aan:

- Limburgse Bond Muziekgezelschappen
- Wereld Muziek Concours
- Conservatorium Maastricht
- Jan Cober
- Alex Schillings
- Jonneke Hanssen-Moerke
- Karin Janssen
- Karin van Dijk
- Ingeborg Stijnen
- Inge Alberti
- Simone Kramer

*“Het maakt niet uit of je een man of een vrouw bent, zolang je maar houdt van
wat je doet.”*

Karin van Dijk

Inhoudsopgave

	Voorwoord	p. 7
1.	Hoofdstuk 1: Inleiding	p. 9
2.	Hoofdstuk 2: Vooronderzoek	p. 11
	2.1 Ledenlijst van de LBM	p. 11
	2.2 WMC dirigentenwedstrijd	p. 11
	2.3 Studenten HaFaBra-directie conservatorium Maastricht	p. 12
3.	Hoofdstuk 3: Interviews	p. 13
	3.1 Ingeborg Stijnen	p. 13
	3.2 Karin van Dijk	p. 14
	3.3 Karin Janssen	p. 14
	3.4 Jonneke Hanssen-Moerke	p. 15
	3.5 Inge Alberti	p. 16
	3.6 Simone Kramer	p. 17
	3.7 Alex Schillings	p. 17
	3.8 Jan Cober	p. 18
4.	Hoofdstuk 4: Overzicht	p. 19
5.	Hoofdstuk 5: Conclusie	p. 23
	Literatuur	p. 25
	Bijlagen	
	1. Ledenlijst LBM	
	2. Overzicht studenten HaFaBra-directie conservatorium Maastricht	
	3. Vragenlijst interviews	

Voorwoord

Het einde van mijn bachelorstudie is in zicht en het leek me mooi het onderwerp van mijn eindwerkstuk te verbinden met de plek waar mijn passie voor muziek is ontstaan: de HaFaBra-wereld. Vanaf 2006 mag ik mij lid noemen van fanfare Les Amis Réunis uit Ransdaal. Deze fanfare vierde in 1932 het 40-jarig bestaan. Voor deze gelegenheid heeft de vereniging onderstaande groepsfoto laten maken. Bij het zien van deze foto viel mij meteen op dat er alleen mannen zijn afgebeeld. Dit is zeer tegenstrijdig met de huidige situatie van de fanfare. De vereniging heeft op dit moment zowel vrouwelijke als mannelijke leden en wordt zelfs geleid door een vrouwelijke dirigent. Ik heb echter zelden een vrouwelijke dirigent bij een andere blaasmuziekvereniging gezien.¹ Dit veroorzaakte bij mij de interesse in de positie van vrouwelijke dirigenten in de HaFaBra-wereld. Een analyse maken van de vrouwelijke dirigenten in heel Nederland is voor dit onderzoek te grootschalig. Daarom concentreert dit onderzoek zich alleen op de provincie Limburg. Er zal een inzicht gegeven worden in het aantal dirigentes in Limburg. Daarnaast zullen verschillende redenen aangedragen worden om de minderheid van vrouwen in dit beroep te verklaren.

Fig. 1: Fanfare Les Amis Réunis uit Ransdaal (1932)

---

¹ In dit onderzoek zal de term 'blaasmuziekverenigingen' gebruikt worden. Hiermee worden de amateurblaasmuziekverenigingen bedoeld. Deze term wordt niet telkens op deze manier gebruikt, omdat dit erg onpraktisch is vanwege de lengte.

Hoofdstuk 1: Inleiding

Over vrouwelijke dirigenten is zeer weinig literatuur beschikbaar. Deze literatuur heeft vrijwel uitsluitend betrekking op dirigentes van professionele orkesten. Zo wordt door Helen Tierney in de *Women's Studies Encyclopedia* omschreven dat de eerste dirigentes in Amerika hun intrede deden aan het einde van de 19e eeuw.² Wanneer vrouwen namelijk in een professioneel orkest wilden spelen, moesten zij hiervoor hun eigen orkest oprichten, omdat professionele orkesten alleen toegankelijk waren voor mannen.³ Het aantal dirigentes begon langzaam te groeien vanaf 1970.⁴

Er is meer literatuur verschenen over het verschil tussen mannelijke en vrouwelijke dirigenten. Zo blijkt uit een onderzoek van Donald J. Running dat mannelijke dirigenten over het algemeen over meer charisma beschikken dan vrouwelijke dirigenten.⁵ Uit een onderzoek van Miron Zuckerman blijkt dat vrouwen veel expressiever zijn in non-verbale gebaren.⁶ Dit betekent dat vrouwen beter zijn in het maken van non-verbale gebaren wat goed van pas komt wanneer je het beroep als dirigent uitoefent. Of er daadwerkelijk verschillen bestaan tussen mannelijke en vrouwelijke dirigenten zal in dit onderzoek behandeld worden.

Literatuur die zich specifiek richt op dirigentes in Nederland is nog minder talrijk en heeft wederom vooral betrekking op professionele orkesten. Dirigentes van amateurorkesten worden vrijwel volledig buiten beschouwing gelaten. Dit wijst op een hiaat in de literatuur. Er is één artikel verschenen in het muziektijdschrift *Klankwijzer* dat zich specifiek richt op dirigentes van blaasmuziekverenigingen in Limburg.⁷ In dit artikel wordt het dirigentenvak omschreven als een mannenwereld.⁸ Dit wordt echter niet ondersteund door cijfers. Dit onderzoek zal een overzicht geven van het precieze aantal dirigentes werkzaam in Limburg op basis van de ledenlijsten van de Limburgse Bond van Muziekgezelschappen en zal daarmee bovenstaande aanname van feitelijke cijfers voorzien.

In 2010 is een biografisch woordenboek verschenen over dirigenten van blaasmuziekverenigingen in Limburg.⁹ Dit boek richt zich op zowel mannelijke als

---

² Helen Tierney, *Women's Studies Encyclopedia* Vol. 1 (Connecticut, Westport: Greenwood Publishing Group, 1999), 291.

³ Ibid.

⁴ Ibid., p. 292.

⁵ Donald J. Running, "Charisma, Conductors, and the Affective Communication Test," *Journal of Band Research* 47.1 (2011): 12.

⁶ Miron Zuckerman et al., "Masculinity- Femininity and Encoding of Nonverbal Cues," *Journal of Personality and Social Psychology* 42.3 (1982): 555.

⁷ Frank Vergoossen, "Blond Debuut op de Dirigentenbok," *Klankwijzer* 1 (2011): 6-7.

⁸ Ibid., p. 6.

⁹ Harry Strijkers, *Dirigenten in Limburg. Biografisch woordenboek van harmonie- en fanfare-dirigenten* (Sittard: Stichting Charles Beltjens, 2010).

vrouwelijke dirigenten. Het omschrijft welke dirigenten in Limburg werkzaam zijn geweest vanaf het einde van de 19e eeuw. Het is opvallend dat maar 17 van de 1004 dirigenten in dit boek vrouwelijk zijn en dat al deze vrouwelijke dirigenten pas werkzaam zijn vanaf het einde van de 20e eeuw. De opkomst van vrouwelijke dirigenten kent dus een korte historie.

Om een begin te maken met het opvullen van het hiaat in de literatuur zal dit onderzoek het aantal vrouwelijke dirigenten in Limburg in kaart brengen (hoofdstuk 2). Aangezien de informatie niet uit de literatuur verkregen kan worden, is verdere informatie verkregen uit interviews met dirigentes en directiedocenten uit Limburg (hoofdstuk 3). Dit resulteert in een inzicht in de huidige situatie van vrouwelijke dirigenten en hun houding ten opzichte van hun minderheid in het dirigentenvak. In hoofdstuk 4 zal een overzicht van de interviews gegeven worden en een antwoord op de hoofdvraag van dit onderzoek: Wat is de reden voor de minderheid van vrouwelijke dirigenten bij blaasmuziekverenigingen in Limburg? De conclusie van dit onderzoek staat omschreven in hoofdstuk 5.

Hoofdstuk 2: Vooronderzoek

Om de interviews goed voor te bereiden is een vooronderzoek nodig in het veld. De ledenlijst van de Limburgse Bond van Muziekgezelschappen geeft een gedetailleerd overzicht van het aantal vrouwelijke dirigenten van blaasmuziekverenigingen in Limburg. Ook het archief van het Wereld Muziek Concours verschaft belangrijke informatie, aangezien er tijdens dit vierjaarlijkse evenement een internationaal dirigentenconcours georganiseerd wordt. Om na te gaan of er al een minderheid van vrouwen bestaat tijdens de opleiding HaFaBra-directie is gekeken naar de studenten die de afgelopen jaren deze opleiding gevolgd hebben aan het conservatorium van Maastricht.

2.1 Ledenlijst van de Limburgse Bond van Muziekgezelschappen

Bij de Limburgse Bond van Muziekgezelschappen zijn vrijwel alle blaasmuziekverenigingen in Limburg aangesloten. Daarom is de ledenlijst van de bond representatief voor alle blaasmuziekverenigingen in Limburg. Fanfares, harmonieën, brassbands en blaaskapellen worden door de LBM gerekend tot blaasmuziekverenigingen. Op 20 februari 2015 staan in totaal 283 blaasmuziekverenigingen ingeschreven bij de LBM.¹⁰ Negen van deze verenigingen staan onder leiding van een vrouwelijke dirigent.¹¹ Twee van deze negen verenigingen worden geleid door dezelfde dirigente. In totaal zijn dus acht dirigentes werkzaam bij een blaasmuziekvereniging in Limburg. Er zijn uiteraard ook veel mannelijke dirigenten die meer dan één orkest dirigeren. Dit brengt het totaal aantal mannelijke dirigenten op 174. Één (dweil)orkest staat niet onder leiding van een dirigent. Dat betekent dat 4,4% van de dirigenten van blaasmuziekverenigingen in Limburg vrouwelijk is.

2.2 WMC dirigentenwedstrijd

Tijdens het vierjaarlijkse Wereld Muziek Concours in Kerkrade worden dirigentenwedstrijden georganiseerd. Deze dirigentenwedstrijden zijn internationaal en toegankelijk voor zowel mannelijke als vrouwelijke dirigenten van over de hele wereld. De dirigentenwedstrijden worden georganiseerd sinds 1970 en sindsdien is maar één vrouwelijke dirigent in de prijzen gevallen. In 1993 werd de Bronzen Dirigeerstok uitgereikt aan Ingeborg Stijnen uit

---

¹⁰ Zie bijlage 1 voor de volledige ledenlijst.

¹¹ Bovenstaande gegevens zijn afgeleid van de ledenlijsten van de LBM, ervan uitgaande dat deze ledenlijsten actueel zijn. Tussentijdse veranderingen en andere administratieve oneffenheden van de LBM zijn in dit onderzoek buiten beschouwing gelaten.

Nederlands Limburg.¹² Tot op heden is geen enkele vrouwelijke dirigent in haar voetsporen getreden. Hieruit blijkt dat niet alleen in Limburg, maar wereldwijd een dominantie van mannelijke dirigenten heerst.

2.3 Studenten HaFaBra-directie aan het conservatorium van Maastricht

Om te achterhalen of de minderheid van vrouwen in het dirigentenvak ontstaat bij de keuze voor een dirigentenopleiding of pas na afronding van de opleiding heb ik gekeken naar de studenten die deze opleiding de afgelopen jaren hebben gevolgd aan het conservatorium van Maastricht.

Het conservatorium van Maastricht heeft mij een overzicht kunnen geven van studenten die vanaf 2009 de opleiding HaFaBra-directie hebben gevolgd.¹³ Uit dit overzicht blijkt dat 11,5 procent van de studenten vrouw is. De minderheid van vrouwelijke dirigenten bestaat dus al tijdens de opleiding.

Aangezien het percentage van vrouwelijke studenten op de opleiding HaFaBra-directie hoger is dan het percentage vrouwelijke dirigenten in het werkveld, zou verwacht kunnen worden dat het percentage van vrouwelijke dirigenten in het werkveld zal stijgen. Er komen echter ook dirigenten in het werkveld terecht via andere wegen dan de opleiding HaFaBra-directie. Door de opheffingen en fusies van militaire kapellen en andere gezelschappen verliezen veel beroepsmusici hun baan. Deze gezelschappen bestaan voornamelijk uit mannelijke muzikanten. Deze muzikanten komen onder andere in het dirigentenvak terecht. Aan de hand van bovenstaande percentages kan dus geen voorspelling gedaan worden over een toename van vrouwelijke dirigenten in het werkveld.

---

¹² Voor dit onderzoek is Ingeborg Stijnen geïnterviewd. Dit interview is geparafraseerd in hoofdstuk 3.1.

¹³ Zie bijlage 2 voor het totale overzicht.

Hoofdstuk 3: Interviews

Primaire bronnen zijn essentieel om tot een goede conclusie te komen. Om de geringe informatie uit de literatuur aan te vullen, heb ik een aantal dirigentes benaderd die werkzaam zijn bij Limburgse blaasmuziekverenigingen. Zes dirigentes waren bereid mij te woord te staan in een interview. Om niet alleen informatie te verkrijgen vanuit het perspectief van de dirigentes heb ik gesproken met Alex Schillings en Jan Cober. Beiden zijn dirigent en directiedocent in o.a. Limburg. De belangrijkste uitspraken van alle geïnterviewden zijn in onderstaande parafraseringen samengevat.

3.1 Interview Ingeborg Stijnen 23-3-2015 20.00 uur telefonisch

De in 1964 geboren Ingeborg Stijnen was de allereerste vrouwelijke dirigent in de Limburgse HaFaBra-wereld. Ze heeft directie gestudeerd aan het conservatorium van Maastricht. Ook heeft ze directie cursussen gevolgd bij onder andere Jan Cober. Ze is de enige vrouwelijke dirigent die ooit een prijs heeft gewonnen bij de dirigentenwedstrijd van het WMC. Hier won ze in 1993 de Bronzen Dirigeerstok. Daarnaast is ze de enige vrouw die werkzaam is in de eerste divisie sinds 1995. Ze is een voorbeeld voor veel dirigentes na haar en daarom zeer belangrijk voor dit onderzoek.

Ingeborg Stijnen vindt het juist positief dat er al acht vrouwelijke dirigenten werkzaam zijn in Limburg. In Limburg is men namelijk lange tijd behoudend gebleven. De ervaring heeft haar geleerd dat je als vrouw door sommige verenigingen niet geaccepteerd wordt. “Ze hebben liever een man als dirigent. Dat zul je moeten accepteren. Pas wanneer je je kunt laten zien tijdens een proefperiode worden de kaarten anders geschud. Als vrouw moet je drie keer zo hard presteren om uiteindelijk hetzelfde te bereiken.” Dat heeft haar echter nooit weerhouden, want het dirigeren komt voor haar van binnenuit.

De minderheid van vrouwelijke dirigenten heeft volgens Stijnen te maken met het grote verschil in aantal. Het is voor vrouwen een inhaalslag ten opzichte van mannen om aan het roer te staan bij een vereniging. Dit staat in contrast met de orkesten die vol zitten met jonge meiden en vrouwen. Ook zullen vrouwen naast het studeren van een instrument aan het conservatorium niet zo snel kiezen voor directie als hun mannelijke medestudenten. Vrouwen zijn, mede door de heersende vooroordelen, voorzichtiger in deze keuze. Tegenwoordig krijgen conservatoriumstudenten niet meer de kans om op een later moment een tweede hoofdvak te kiezen. Dit zal niet in het voordeel werken voor vrouwen bij de keuze voor het

dirigentsvak. “Je moet als vrouw een portie durf hebben. Het is een feit dat vrouwelijke dirigenten het in de HaFaBra-wereld moeilijker hebben dan mannelijke dirigenten, maar dit zul je zodra je eraan begint naast je neer moeten leggen.”

3.2 Interview Karin van Dijk 26-2-2015 16.00 uur te Eindhoven

Karin van Dijk, geboren in 1964, studeerde in 1989 af voor HaFaBra-directie aan het Brabants conservatorium in Tilburg. Ze is woonachtig geweest in Weert en heeft daar ook orkesten gedirigeerd. Op dit moment woont ze niet meer in Limburg, maar ze is wel nog regelmatig werkzaam bij Limburgse orkesten.¹⁴

Het dirigentsvak is voor Van Dijk niet gerelateerd aan geslacht en het maakt haar dan ook niet uit dat er maar acht vrouwelijke dirigenten werkzaam zijn in Limburg. Het is namelijk een beroep dat je vanuit je hart doet. Ze ervaart de minderheid van vrouwen niet in het werkveld. “Maar,” zegt ze, “het is geen softe wereld.” Je moet leiding kunnen geven en dit moet van nature in je zitten. De vraag is of vrouwen van nature minder leiderschap hebben dan mannen of dat dit meer te maken heeft met de opvoeding van jongens en meisjes.

Volgens Van Dijk zijn verschillende redenen aan te wijzen voor de minderheid van vrouwelijke dirigenten. Ten eerste heeft het te maken met de opvoeding. De ouders van haar generatie zijn namelijk over het algemeen traditioneel in het opvoeden. Kinderen krijgen daarom aangeleerd wat volgens de traditie gepast is voor een jongen en wat gepast is voor een meisje. Dit kan je keuze om dirigent te worden beïnvloeden, omdat het dirigentsvak gezien wordt als een mannenberoep. Ook is de keuze voor dit beroep volgens Van Dijk sterk afhankelijk van je persoonlijkheid.

3.3 Interview Karin Janssen 25-2-2015 14.00 uur te Geleen

De in 1974 geboren Karin Janssen heeft haar opleiding HaFaBra-directie in 2003 afgerond aan het Noord-Nederlandse conservatorium te Groningen. Sinds 2003 dirigeert ze meerdere Limburgse orkesten.

Dat er maar acht vrouwelijke dirigenten werkzaam zijn in Limburg vindt ze verbazingwekkend, omdat ze deze minderheid niet ervaart in het werkveld. Wel geeft ze aan

---

¹⁴ Karin van Dijk is op dit moment niet bij een vast orkest werkzaam in Limburg en staat daarom niet ingeschreven op de ledenlijst van het LBM.

dat je sterk in je schoenen moet staan en je zeker moet zijn van je zaak om dit beroep uit te kunnen oefenen. Dit geldt voor zowel mannelijke als vrouwelijke dirigenten. “Als je als vrouw kunt laten zien dat je voldoende parate kennis hebt en een orkest op een deskundige manier kunt leiden, doe je niet onder voor een man.”

Een reden voor de minderheid weet ze niet specifiek te benoemen. Wel geeft ze aan dat de oorzaak ligt bij de keuze voor dit beroep. In het werkveld merkt ze namelijk niets van de minderheid van vrouwen. “Na afronding van de directieopleiding is er niets dat een vrouw zou kunnen afschrikken om daadwerkelijk in het werkveld aan de slag te gaan. De minderheid begint dus al bij de keuze voor dit beroep.” Volgens Janssen heerst er misschien drempelvrees bij vrouwen. Dit heeft voor haar echter nooit een rol gespeeld. Wel heeft ze zich altijd afgevraagd of het na haar opleiding haalbaar zou zijn om als vrouwelijke dirigent een baan te krijgen. Haar docent Alex Schillings was hiervan overtuigd en nam deze twijfel dan ook direct weg. Ze zou graag met vrouwen in contact komen die twijfelen om voor het dirigentenvak te kiezen, zodat ze bij hen dan ook deze twijfel weg zou kunnen nemen.

3.4 Interview Jonneke Hanssen-Moerke 5-3-2015 20.00 uur te Aken

Aan het conservatorium van Amsterdam is Jonneke Hanssen-Moerke begonnen met de hoofdvakken hoorn en HaFaBra-directie. Na een jaar is ze overgestapt naar het conservatorium van Maastricht, waar ze beide hoofdvakken heeft afgerond. In 2004 is ze afgestudeerd voor HaFaBra-directie bij Jan Cober. Sindsdien heeft ze meerdere orkesten in Limburg gedirigeerd.

Voordat ze aan haar studie begon, was ze er al zeker van dat ze ook opgeleid wilde worden tot dirigente. Het feit dat dit beroep gedomineerd wordt door mannen heeft voor haar nooit een rol gespeeld. Ze was zelfs de enige vrouwelijke student in de directieklas op dat moment, maar ook dat heeft haar er niet van weerhouden te kiezen voor dit vak.

Een reden noemen voor de minderheid van vrouwelijke dirigenten vindt Hanssen-Moerke moeilijk. Wel is ze ervan overtuigd dat een vrouwelijke dirigent andere kwaliteiten heeft dan een mannelijke dirigent. Dit geldt ook voor vrouwelijke en mannelijke leiders in andere bedrijfstakken. Ze geeft aan dat het leiderschap gezien wordt als een mannelijke aangelegenheid en dat een vrouw beschouwd wordt als een goede leider wanneer ze deze mannelijke eigenschappen overneemt. Vrouwen hebben echter een andere manier van leiding geven waarmee ze hetzelfde resultaat bereiken. De laatste twee à drie jaren merkt ze dat er steeds meer vrouwen zijn die hun vrouwelijke kwaliteiten durven tonen. Ook worden deze

kwaliteiten steeds meer gewaardeerd. “Mannen en vrouwen zijn van nature nu eenmaal anders, maar dit zou juist gezien moeten worden als een positief gegeven.” Hanssen-Moerke geeft aan dat de resultaten van mannelijke en vrouwelijke dirigenten gelijk zijn, maar dat de weg ernaartoe voor beiden verschilt.

3.5 Interview Inge Alberti 4-3-2015 12.00 uur te Maastricht

De 29-jarige Inge Alberti is in 2012 aan het conservatorium van Maastricht afgestudeerd bij Jan Cober voor de opleiding HaFaBra-directie. Ze is met deze opleiding begonnen toen ze aan het afstuderen was voor haar rechtenstudie aan de universiteit van Maastricht. Ze was toen al dirigente van een jeugdorkest en zo gefascineerd door het proces dat een dirigent leidt dat ze ervoor heeft gekozen haar rechtenstudie te vervolgen met de opleiding HaFaBra-directie.

Bij haar keuze voor deze opleiding heeft het geen rol gespeeld dat vrouwen in dit vak in de minderheid zijn. De reden voor de minderheid is volgens Alberti te wijten aan het beeld uit het verleden dat tegenwoordig nog steeds heerst over het dirigentenvak. Daarnaast heeft het ermee te maken dat dit beeld al van jongs af aan wordt meegegeven aan kinderen en het daarom moeilijk is voor zowel mannen als vrouwen om out-of-the-box te denken en een beroep te kiezen dat misschien niet voor de hand ligt. Ook geeft ze aan dat deze situatie niet alleen binnen de muziekwereld voor komt, maar dat er meerdere beroepssectoren zijn die door één van de twee geslachten gedomineerd worden.

Alberti vindt het lastig te beoordelen of er vooroordelen heersen in het werkveld, omdat ze niet weet hoe ze behandeld zou worden wanneer ze een mannelijke dirigent was geweest. Over het algemeen heeft ze geen last van vooroordelen. Wanneer zich echter een conflict voor doet, vraagt ze zich wel soms af of dit te maken kan hebben met haar ‘vrouw-zijn’. Het is namelijk makkelijk het ‘vrouw-zijn’ de schuld te geven en dit wordt dan ook door velen gedaan.

In de toekomst hoopt ze op meer evenwicht tussen mannelijke en vrouwelijke dirigenten, maar zolang het geaccepteerd wordt dat er vrouwelijke dirigenten zijn met dezelfde kwaliteiten als mannelijke dirigenten is ze al meer dan tevreden.

3.6 Interview Simone Kramer 12-3-2015 17.00 uur telefonisch

De 27-jarige Simone Kramer is de jongste vrouwelijke dirigent die betrokken is bij dit onderzoek. Ze heeft haar opleiding HaFaBra-directie afgerond aan het conservatorium van Maastricht. Ze is haar opleiding begonnen bij docent Jo Conjaerts en heeft haar opleiding in 2012 afgerond bij Jan Cober.

Kramer geeft aan dat de combinatie tussen haar geslacht en haar jonge leeftijd soms vooroordelen met zich mee brengt. “Als vrouwelijke dirigent moet je harder werken om respect te verdienen en al helemaal wanneer je nog jong bent.” Ze heeft echter geen drang zich te bewijzen, omdat ze weet dat ze haar beroep goed uitoefent.

Als belangrijkste reden voor de minderheid van vrouwelijke dirigenten geeft ze aan dat het dirigentenvak nog steeds gezien wordt als een mannenberoep. De komende honderd jaar verwacht Kramer hierin ook geen verandering, omdat de hele maatschappij dan zou moeten veranderen. Ze hoopt wel dat er meer vrouwelijke dirigenten zullen komen, omdat zij vaak tegen andere problemen aanlopen dan mannelijke dirigenten en het sociaal gezien fijn zou zijn om meer met vrouwelijke collega's te kunnen delen.

3.7 Interview Alex Schillings 4-3-2015 19.30 uur telefonisch

Alex Schillings is een gerenommeerd directiedocent binnen en buiten de Nederlandse grenzen. Hij heeft dan ook vele mannelijke en vrouwelijke dirigenten opgeleid, waaronder dirigente Karin Janssen. Zelf heeft hij zijn opleiding HaFaBra-directie in 1983 afgerond aan het conservatorium van Maastricht. Aangezien Schillings zowel mannelijke als vrouwelijke dirigenten opleidt, is zijn inzicht in dit onderzoek erg interessant.

Hij geeft duidelijk aan dat er geen verschillen merkbaar zijn wat betreft de kwaliteiten van de mannelijke en vrouwelijke dirigenten die bij hem in opleiding zijn. Alles is volgens hem namelijk afhankelijk van de parate kennis die een dirigent bij zich draagt. Er is echter één groot verschil. “De schoonheid van een vrouw speelt een grotere rol dan sommigen beseffen.” Hij geeft aan dat een vrouwelijke dirigent in het begin sneller op haar uiterlijk gekwalificeerd zal worden door mannen. Vrouwelijke orkestleden zullen haar in eerste instantie onbewust zien als concurrentie. Volgens Schillings is het namelijk een gegeven dat vrouwen elkaar in het intermenselijke zien als concurrentie. Zeker zodra een vrouw een leidinggevende positie inneemt, speelt jaloezie onbewust al snel een grote rol. “Pas zodra de vrouw laat zien dat ze vakinhoudelijk sterk is, overschaduwde dit het ‘vrouw-zijn’ en wordt ze beschouwd als een

volwaardige dirigente. Vrouwelijke dirigenten zullen dus altijd een stapje extra moeten zetten ten opzichte van mannelijke dirigenten.”

De reden voor de minderheid van vrouwelijke dirigenten is volgens Schillings dat het dirigentenvak simpelweg minder geambieerd wordt door vrouwen. Daarom is het volgens hem tegenwoordig nog steeds een mannenberoep.

3.8 Interview Jan Cober 21-3-2015 11.00 uur te Heerlen

Jan Cober is een gevestigde naam in de HaFaBra-wereld en daarbuiten. Hij heeft drie van de vijf bovenstaande dirigentes opgeleid aan het conservatorium van Maastricht. Zijn inzicht in dit onderwerp is zeer interessant, omdat hij zelf afkomstig is uit de HaFaBra-wereld van Limburg en al vele jaren ervaring heeft met het opleiden van vrouwelijke dirigenten. Zelf studeerde hij HaFaBra-directie, orkestdirectie en klarinet aan het conservatorium van Maastricht. Hij heeft zeer goede amateurorkesten en professionele orkesten in binnen- en buitenland gedirigeerd.

In de traditionele en gesloten HaFaBra-wereld bestaan volgens Jan Cober nog steeds veel vooroordelen ten opzichte van vrouwen. Deze vooroordelen komen echter amper aan het licht, omdat er sociaal wenselijk geantwoord wordt. De vooroordelen worden misschien niet genoemd, maar wel degelijk gevoeld.

Volgens Jan Cober zijn er wat kennis en techniek betreft geen verschillen tussen mannelijke en vrouwelijke dirigenten. Fysiek gezien zijn er wel verschillen. “Vrouwen zijn meestal net iets verfijnder en eleganter in hun gebaren.” Hij legt uit dat het dirigentenvak deels artistiek, deels educatief en deels sociaal is. Vooral op het sociale gebied zouden vrouwen in hun voordeel kunnen zijn. “Dirigeren begint met het overbrengen van een muzikale boodschap aan het orkest. Het orkest zal reflecteren op wat de dirigent doet.” Volgens Cober zijn vrouwelijke dirigenten bij deze reflectie echter niet in het voordeel, maar iets in het nadeel ten opzichte van mannelijke dirigenten, omdat de muzikale boodschap van een vrouw minder snel geaccepteerd wordt dan van een man. “Een vrouw wordt in eerste instantie gezien als minder autoritair dan een man. Om die autoriteit te bewijzen moet een vrouw altijd een stap extra zetten.”

Hoofdstuk 4: Overzicht

In dit onderzoek is gekeken naar het aantal vrouwelijke dirigenten werkzaam bij blaasmuziekverenigingen in Limburg. Uit de ledenlijsten van de Limburgse Bond van Muziekgezelschappen blijkt dat er maar acht vrouwelijke dirigenten werkzaam zijn in Limburg, wat 4,4 procent van de totale hoeveelheid dirigenten in Limburg is. Ook blijkt dat in het verleden maar één vrouwelijke dirigent in de top drie is geëindigd bij de dirigentenwedstrijd van het Wereld Muziek Concours. Deze dirigente is ook de enige vrouw die sinds 1995 in de eerste divisie werkzaam is. Vrouwelijke dirigenten zijn ten opzichte van mannelijke dirigenten dus zeer sterk in de minderheid. Waarom zijn er zo weinig vrouwen die voor dit beroep kiezen?

Uit de cijfers van het conservatorium van Maastricht blijkt dat maar 11,5 procent van de studenten HaFaBra-directie vrouw is. Alle zes de dirigentes bevestigen dat ze tijdens hun opleiding al in de minderheid waren. Dit betekent dat de minderheid van vrouwen al begint bij de keuze voor dit beroep.

Tijdens de interviews worden hiervoor drie redenen genoemd. Unaniem wordt aangegeven dat het dirigentenvak van oudsher gezien wordt als een mannenberoep en dat dit grote invloed heeft op de minderheid van vrouwelijke dirigenten. Ondanks dat het dirigentenvak tegenwoordig ook toegankelijk en haalbaar is voor vrouwen wordt het nog steeds als een mannenberoep gezien. Dit heeft volgens Karin van Dijk onder andere met de opvoeding van kinderen te maken. De ouders van haar generatie zijn over het algemeen conservatief in de opvoeding van hun kinderen. Tijdens de opvoeding wordt een bepaald beeld meegegeven over de geschikte rollen voor jongens en voor meisjes. Tegenwoordig worden kinderen over het algemeen minder conservatief opgevoed en zullen deze stereotypingen minder op kinderen worden overgedragen. Jan Cober geeft aan dat ook de katholieke religie in Limburg een grote rol heeft gespeeld bij het bepalen van de rol van de man en de vrouw. Tegenwoordig worden deze rollen niet meer door de kerk bepaald en zijn mannen en vrouwen vrij om hun eigen rol te bepalen. Dit zou kunnen betekenen dat meer vrouwen in een mannenberoep terecht zullen komen en andersom.

De tweede belangrijke reden die in de interviews wordt genoemd, heeft te maken met een vereiste kwaliteit voor dit beroep, namelijk leiderschap. Vrouwen worden volgens het stereotype gezien als passief en gevoelig.¹⁵ Mannen, daarentegen, worden gezien als

---

¹⁵ Stephen M. Brown, "Male versus female leaders: A comparison of empirical studies," *Sex Roles* 5 (1979): 595-596.

onafhankelijk en beter in staat om leidinggevende functies in te nemen.¹⁶ Vrouwen die deze stereotypes aanhangen zullen daarom minder snel een beroep kiezen waarbij leiderschap een vereiste kwaliteit is. Het stereotype over vrouwen brengt ook vooroordelen met zich mee. Uit de interviews blijkt dat vrouwelijke dirigenten altijd een extra stap moeten zetten ten opzichte van mannelijke dirigenten om hun leidinggevende kwaliteiten te bewijzen en autoriteit te verwerven. “Wanneer je werkt als dirigente moet je ertegen kunnen dat er grapjes over worden gemaakt”, zegt Simone Kramer. Hiervoor moet je sterk in je schoenen staan. Dit, in combinatie met het beeld van het dirigentenvak als mannenberoep, zou vrouwen af kunnen schrikken om voor dit beroep te kiezen.

Toch blijkt dat de meeste dirigentes weinig last ervaren van vooroordelen in het werkveld. Ook geven alle zes de dirigentes aan dat het feit dat het dirigentenvak gezien wordt als een mannenberoep geen invloed heeft gehad op hun keuze voor dit beroep. Het is logisch dat deze zes dirigentes zich hierbij hebben neergelegd, omdat ze anders niet goed zouden kunnen functioneren in het werkveld. Bovenstaande twee redenen zouden echter wel invloed kunnen hebben op vrouwen die twifelen om dit beroep te kiezen of bij vrouwelijke HaFaBra-directie studenten die niet in het werkveld terecht zijn gekomen. In toekomstig onderzoek zou met deze vrouwen contact gezocht moeten worden om te achterhalen of bovenstaande twee redenen daadwerkelijk kunnen verklaren waarom zo weinig vrouwen voor dit beroep kiezen.

De derde reden ligt volgens Alex Schillings niet in het dirigentenvak, maar bij de vrouwen zelf. Schillings is van mening dat vrouwen het dirigentenvak simpelweg minder ambiëren dan mannen.

In de HaFaBra-wereld verschilt de positie van vrouwelijke dirigenten duidelijk van de positie van mannelijke dirigenten. Dit kan te maken hebben met verschillen tussen mannelijke en vrouwelijke dirigenten. Zowel Alex Schillings als Jan Cober geven aan dat vrouwelijke dirigenten wat vakinhoudelijke kennis en techniek betreft gelijk zijn aan mannelijke dirigenten. Dit kan dus geen invloed hebben op de positie van vrouwelijke dirigenten. Jan Cober legt daarnaast uit dat het dirigentenvak deels artistiek, deels educatief en deels sociaal is. Het verschil tussen mannelijke en vrouwelijke dirigenten heeft volgens Cober betrekking op het sociale gedeelte. In dit gedeelte kunnen vrouwen in hun voordeel zijn. Ook volgens Karin Janssen kan de gevoeligheid van vrouwen een voordeel zijn in de omgang met het orkest. Alle dirigentes geven aan dat ze samen met het orkest een resultaat willen bereiken, dat ze het doel van het orkest nastreven en dat ze in dienst staan van dit doel. Ze staan er

---

¹⁶ Stephen M. Brown, “Male versus female leaders: A comparison of empirical studies,” *Sex Roles* 5 (1979): 595-596.

allemaal niet voor zichzelf, maar in dienst van het orkest. Ze hebben wel de leiding, maar ze staan in dienst van het gezamenlijk eindresultaat. Mannelijke dirigenten zijn van nature geneigd hun leidinggevende kwaliteiten te laten domineren, terwijl vrouwelijke dirigenten hun gevoel eerder zullen laten spreken. Dit kan erin resulteren dat een mannelijke dirigent eerder gezien wordt als een leider die boven het orkest staat, terwijl een vrouwelijke dirigent eerder gezien wordt als een leider waarmee je samen een resultaat bereikt.

Het sociale gedeelte kan echter ook in het nadeel werken voor vrouwelijke dirigenten. Alex Schillings geeft aan dat de schoonheid van de vrouw een grotere rol speelt dan men denkt. Een vrouwelijke dirigent zal in eerste instantie sneller op haar uiterlijk gekwalificeerd worden dan een man. Pas wanneer ze haar vakinhoudelijke kennis en kwaliteiten laat zien, zal haar uiterlijk opzij geschoven worden. Ook is het volgens Schillings een gegeven dat vrouwen elkaar in het intermenselijke zien als concurrentie. Dit wordt in een onderzoek van Vaillancourt en Sharma bevestigd.¹⁷ Wanneer een vrouw een leidinggevende functie bekleedt, zoals dirigente, zal de concurrentie met vrouwelijke orkestleden nog groter zijn. Mannelijke dirigenten zullen minder snel te maken krijgen met dit soort situaties. Dit maakt het voor vrouwelijke dirigenten moeilijker autoriteit te verwerven dan voor mannelijke dirigenten.

Ook Jonneke Hanssen-Moerke erkent een duidelijk verschil tussen mannelijke en vrouwelijke dirigenten. Ze is van mening dat vrouwen van nature op een andere manier leiding geven dan mannen. Aangezien het leiderschap gezien wordt als een eigenschap van mannen, worden ook vrouwen opgeleid tot leidinggevendenden volgens de kwaliteiten van mannen. Van vrouwen wordt verwacht dat zij in een mannelijke rol kruipen, terwijl vrouwen op hun eigen manier hetzelfde resultaat bereiken. Volgens Hanssen-Moerke zou er, ook in het dirigentenvak, meer waardering moeten zijn voor de leidinggevende kwaliteiten van vrouwen. Mannelijke en vrouwelijke dirigenten zullen hetzelfde resultaat bereiken, alleen via een andere weg.

De verschillen tussen mannen en vrouwen die worden aangetoond in andere onderzoeken hebben ook betrekking op het sociale gedeelte van het dirigentenvak. Een onderzoek van Donald J. Running toont aan dat vrouwen minder charismatisch zijn dan mannen.¹⁸ Uit een onderzoek van Miron Zuckerman blijkt dat vrouwen beter zijn in het maken van non-verbale gebaren, wat uiteraard goed van pas komt wanneer je het beroep als

---

¹⁷ Tracy Vaillancourt en Aanchal Sharma, "Intolerance of Sexy Peers: Intrasexual Competition Among Women," *Aggressive Behaviour* 37 (2011): 574.

¹⁸ Donald J. Running, "Charisma, Conductors, and the Affective Communication Test," *Journal of Band Research* 47.1 (2011): 12.

dirigent uitoefent.¹⁹ Uit deze onderzoeken blijkt in het sociale gedeelte dus zowel een nadeel als een voordeel voor vrouwelijke dirigenten.

De verschillen tussen mannelijke en vrouwelijke dirigenten hebben dus voornamelijk betrekking op het sociale gedeelte van het dirigentenvak, want wat vakinhoudelijke kennis en kwaliteiten betreft zijn mannelijke en vrouwelijke dirigenten gelijk. Ondanks dat de vrouwen in het sociale gedeelte in hun voordeel zouden kunnen zijn, hebben de nadelen de overhand. Dit heeft wederom te maken met de stereotypes en vooroordelen over vrouwelijke dirigenten die heersen in de HaFaBra-wereld. Door deze stereotypes en vooroordelen wordt zwaarder getild aan de nadelen dan aan de voordelen van een vrouwelijke dirigent, omdat de nadelige eigenschappen passen binnen het stereotype. De gevoeligheid van een vrouw zou als een voordeel gezien moeten worden in de omgang met het orkest, maar het wordt juist als een nadeel beschouwd, omdat het de autoriteit zou kunnen ondermijnen. Het stereotype van de vrouw contrasteert namelijk met het stereotype van de man. Aangezien de stereotype eigenschappen van de man worden gezien als de ideale eigenschappen van een dirigent, worden de stereotype eigenschappen van een vrouw in eerste instantie als minder goede eigenschappen gezien, totdat de vrouwelijke dirigent het tegendeel heeft bewezen. Vanwege dit stereotype beeld en de daarbij behorende vooroordelen zullen vrouwelijke dirigenten altijd een stap extra moeten zetten ten opzichte van mannelijke dirigenten om hun kwaliteiten te laten zien.

---

¹⁹ Miron Zuckerman et al., "Masculinity- Femininity and Encoding of Nonverbal Cues ," *Journal of Personality and Social Psychology* 42.3 (1982): 555.

Hoofdstuk 5: Conclusie

Vijftig jaar geleden moesten vrouwen nog toestemming vragen aan hun echtgenoten om zich aan te mogen sluiten bij een vereniging. Veel verenigingen waren in die tijd niet eens toegankelijk voor vrouwen. Sinds vrouwen zo'n dertig jaar geleden als dirigentes hun intrede deden in de HaFaBra-wereld is er veel veranderd. Toch zijn er nog altijd leden van verenigingen die moeite hebben met een verandering van het stereotype van de dirigent en daarmee een verandering van de traditie. Vrouwelijke dirigenten zullen pas volledig geaccepteerd worden wanneer de stereotypes doorbroken zijn en gekeken wordt naar de kwaliteiten van zowel mannelijke als vrouwelijke dirigenten.

Uit de interviews is gebleken dat de dirigentes nauwelijks last ervaren van vooroordelen in het werkveld. Dit kan betekenen dat in de verenigingen waar deze dirigentes werkzaam zijn, de stereotypes reeds doorbroken zijn en ze als vrouwelijke dirigent volledig zijn geaccepteerd. Het heeft tijd nodig voordat dit in meerdere verenigingen zal doordringen. Tradities en de daarbij behorende stereotypes zullen niet zomaar opzij geschoven worden, zeker niet in de traditionele wereld van de HaFaBra.

Aangezien de minderheid van vrouwelijke dirigenten al begint bij de keuze voor dit beroep zal pas een evenwicht tussen mannelijke en vrouwelijke dirigenten ontstaan wanneer meer vrouwen zullen kiezen voor het dirigentenvak. Het dirigentenvak wordt gezien als een mannenberoep, maar zolang geaccepteerd wordt dat ook vrouwen werkzaam zijn in deze sector is dat geen probleem. Er hoeft geen evenwicht tussen mannelijke en vrouwelijke dirigenten te komen, zolang geaccepteerd wordt dat vrouwelijke dirigenten dezelfde kwaliteiten hebben als mannelijke dirigenten.

Literatuur

Brown, Stephen M. "Male versus female leaders: A comparison of empirical studies." *Sex Roles* 5 (1979): 595-611.

Running, Donald J. "Charisma, Conductors, and the Affective Communication Test." *Journal of Band Research* 47.1 (2011): 1-18.

Strijkers, Harry. *Dirigenten in Limburg. Biografisch woordenboek van harmonie- en fanfare-dirigenten*. Sittard: Stichting Charles Beltjens, 2010.

Tierney, Helen. *Women's Studies Encyclopedia* Vol. 1. Connecticut, Westport: Greenwood Publishing Group, 1999.

Vaillancourt, Tracy en Aanchal Sharma, "Intolerance of Sexy Peers: Intrasexual Competition Among Women," *Aggressive Behaviour* 37 (2011): 569-577.

Vergoossen, Frank. "Blond Debuut op de Dirigentenbok." *Klankwijzer* 1 (2011): 1-40.

Zuckerman, Miron, Richard S. DeFrank, Nancy H. Spiegel, en Deborah T. Larrance. "Masculinity- Femininity and Encoding of Nonverbal Cues." *Journal of Personality and Social Psychology* 42.3 (1982): 548-556.

Bijlagen

Bijlage 1: Ledenlijst LBM

Bijlage 2: Overzicht studenten HaFaBra-directie conservatorium Maastricht

Bijlage 3: Vragenlijst interviews

Bijlage 1
Ledenlijst LBM

Vereniging	Naam	Plaats	NAAM DIRIGENT
Harmonie	Koninklijke Harmonie Heerlen	Heerlen	Dhr. Jac Sniekers
Fanfare	Maasoever (Koninklijke)	Kessel	Dhr. Hans Breuls
Harmonie	De Berggalm (Koninklijke)	Klimmen	Dhr. Jean Cosemans
Harmonie	Philharmonisch Gezelschap Reuver	Reuver	Dhr. Frans Bemelmans
Harmonie (Jeugd)	Amicitia	Roggel	Dhr. Guido Swelsen
Fanfare	Aloysiana (Koninklijke)	Landgraaf	Dhr. Geerd Doomen
Harmonie	St. Caecilia (Koninklijke)	Swalmen	Dhr. Bart Deckers
Big Band	Big Band Noord Limburg	Venlo	Dhr. Jos Wetzels
Blaaskapel	De Bergklanken	Milsbeek	x
Harmonie	Erica	Mook	Dhr. Roel van Beuningen
Kapel	Holtmuhler Blaaskapel	Tegelen	Dhr. Peter Kessels
Harmonie	Christelijke Harmonie De Bazuin	Brunssum	Dhr. Jos Kuipers
Harmonie	De Vriendenkrans	Heel	Dhr. M. Maas
Harmonie	Euterpe (Koninklijke)	Venray	Dhr. M. Koninkx
Muziekkorps	St. Barbara	Sittard	Dhr. J. Mertens
Fanfare	St. Cecilia	Helden	Dhr. A. Dohmen
Fanfare	St. Caecilia	Middelaar	Dhr. A. Keijzer
Harmonie	Juliana	St.Odiliënberg	Dhr. A. Lamerigts
Harmonie	St. Joseph 1880 (Kerkelijke)	Weert	Dhr. A. Schillings
Harmonie	Concordia	Obbicht	Dhr. A. Schillings
Harmonie	St. Bavo (Koninklijke)	Nuth	Dhr. A. Seerden
Fanfare	St. Caecilia	Sittard-Broeksittard	Dhr. A. Sikkes
Fanfare	St. Judocus	Echt-St. Joost	Dhr. A. Triepels
Fanfare	St. Hubertus	Hoensbroek	Dhr. A. Tubeé
Harmonie	St. Caecilia	Venlo-Blerick	Dhr. A. van Zoelen
Fanfare	St. Joseph (Koninklijke)	Heerlen-Heerlerheide	Dhr. A. Wolfs
Harmonie	Harmonie-Orkest Brunssum	Brunssum	Dhr. B. Bus
Harmonie	Harmonie-Orkest Concordia Tree	Brunssum	Dhr. B. Bus
Harmonie	St. Jozef	Kerkrade-Kaalheide	Dhr. B. Bus
Harmonie	St. Joseph	Sittard	Dhr. B. Bus
Fanfare	Vriendenkring	Swolgen	Dhr. B. Clabbers
Fanfare	Eendracht	Baarlo	Dhr. B. Deckers
Fanfare	Eendracht	Dieteren	Dhr. B. Deckers
Fanfare	St. Wiro	St.Odiliënberg- Reutje	Dhr. B. Deckers
Harmonie	Amicitia	Swalmen-Boukoul	Dhr. B. Deckers
Fanfare	St. Clemens	Arensgehout	Dhr. B. Dirks
Fanfare	Victoria	Landgraaf-Rimburg	Dhr. B. Dirks
Harmonie	St. Caecilia (Koninklijke)	Beek	Dhr. B. Essers
Fanfare	St. Blasius	Cadier en Keer	Dhr. B. Essers
Fanfare	St. Paulus	Echt-Maria-Hoop	Dhr. B. Klerken
Fanfare	Muziekvereniging Moed en Ijver	Blitterswijck	Dhr. B. Partouns
Muziekvereniging	St. Hubertus	Hegelsom	Dhr. B. Partouns
Harmonie	Melodie Der Peel	Ospel	Dhr. B. Partouns
Harmonie	St. Catharina	Leunen	Dhr. B. Partouns
Harmonie	St. Gerardus	Heerlen-Heksenberg	Dhr. B. Schäfer
Harmonie	St. Gertrudis	Beesel	Dhr. B. van Cruchten
Fanfare	De Maasoever	Roosteren	Dhr. B. van Cruchten
Fanfare	St. Nicolaas	Broekhuizen	Dhr. C. Cuppen
Muziekvereniging	Concordia	Meterik	Dhr. C. Derikx

Fanfare	St. Caecilia (Koninklijke)	Puth	Dhr. C. Derikx
Harmonie	St. Antonius	Lomm	Dhr. C. Janssen
Fanfare	St. Hubertus	Maastricht	Dhr. C. van der Meulen
Fanfare	St. Servatius	Maastricht	Dhr. C. van der Meulen
Fanfare	Helpt Elkander	Afferden	Dhr. E. Roefs
Harmonie	L' Union	Heythuysen	Dhr. E. Somers
Fanfare	Eendracht Maakt Macht	Heyen	Dhr. E. Stoffels
Harmonie	St. Martinus (Koninklijk erkende)	Vijlen	Dhr. F. Bemelmans
Harmonie	De Drie Horens	Horn	Dhr. F. Hendrikkx
Fanfare	St. Caecilia 1892 (Kon. Erk)	Wijnandsrade	Dhr. F. Hendrikkx
Harmonie	St. Joseph	Nederweert	Dhr. F. Koolen
Muziekvereniging	St. Callistus (Kerkelijke))	Kerkrade-Terwinselen	Dhr. F. Logister
Fanfare	St. Caecilia	Schimmert	Dhr. F. Rouschop
Muziekvereniging	St. Caecilia	America	Dhr. F. Steeghs
Fanfare	St. Joseph	Echt-Pey	Dhr. F. Steeghs
Harmonie	Eendracht	Meijel	Dhr. F. Steeghs
Harmonie	St. Joseph Weert-Zuid	Weert	Dhr. F. Steeghs
	Mixed Harmony Maastricht	Maastricht	Dhr. G. Dubislav
Fanfare	De Echo	Venlo-Hout-Blerick	Dhr. G. Jacobs
Fanfare	Monte Corona	Kronenberg & Evertso	Dhr. G. Jacobs
Fanfare	Muziekvereniging Ons Genoegen	Oirlo	Dhr. G. Jacobs
Harmonie	Vriendenkring	Well	Dhr. G. Jacobs
Harmonie	St. Michaël	Landgraaf-Schaesberg	Dhr. G. Klinkers
Kapel	Ravenvennerkapel	Velden	Dhr. G. Lucassen
Fanfare	Renantia	Griendtsveen	Dhr. G. Nellen
Fanfare	St. Aldegondis	Maasbree	Dhr. G. Rongen
Harmonie	St. Cecilia 1836 (Koninklijke)	Vaals	Dhr. G. Sporken
Fanfare	St. Cecilia (Kon. Erkende)	Bocholtz	Dhr. G. Swelsen
Fanfare	De Maasgalm	Elsloo	Dhr. G. Swelsen
Harmonie	St. Caecilia 1843 (Koninklijke)	Kerkrade	Dhr. G. Swelsen
Harmonie	St. Pancratius	Kerkrade-Nulland	Dhr. G. Swelsen
Harmonie	Wilhelmina	Posterholt	Dhr. G. Swelsen
Harmonie	Amicitia	Roggel	Dhr. G. Swelsen
	Stichting Senioren Muziek Maastri	Maastricht	Dhr. G. van Kan
Fanfare	St. Joseph	Merkelbeek	Dhr. H. Braun
Muziekvereniging	Nunhem	Nunhem	Dhr. H. Breuls
Harmonie	St. Petrus	Gulpen	Dhr. H. Broun
Fanfare	St. Jan	Sittard-Leyenbroek	Dhr. H. Broun
Fanfare	St. Caecilia	Heerlen-Nieuw Einde	Dhr. H. Delissen
Fanfare	St. Barbara	Kerkrade-Heilust	Dhr. H. Haan
Muziekkapel	Vrijwillige Politie	Kerkrade	Dhr. H. Haan
Harmonie	Excelsior	Nijswiller	Dhr. H. Haan
Kapel	Stichting De Limburgse Boereblac	Genhout	Dhr. H. Hambuckers
Fanfare	Eendracht	Meerlo	Dhr. H. Houben
Harmonie	Sub Matris Tutela	Oostrum	Dhr. H. Houben
Fanfare	St. Elisabeth	Landgraaf	Dhr. H. Houben
Harmonie	van het Heilig Hart	Weert-Altweerderheid	Dhr. H. Kusters
Fanfare	Crescendo	Milsbeek	Dhr. H. Marinussen
Fanfare	Eendracht	Landgraaf-Nieuwenhag	Dhr. H. Mertens
Muziekvereniging (br	Valuas	Venlo	Dhr. H. Mertens

Fanfare	Eendracht (Koninklijk erkend)	Simpelveld-Huls	Dhr. H. Nickel
Fanfare	Concordia (Koninklijke)	Ulestraten	Dhr. H. Nickel
Fanfare	Concordia	Maastricht	Dhr. H. Poldervaart
Harmonie	Philomena	Haelen	Dhr. H. van Cruchten
Harmonie	St. Rosa	Sibbe	Dhr. H. van Wissen
Harmonie	St. Caecilia	Simpelveld	Dhr. H. Vorselen
Harmonie	Roermond (Koninklijke)	Roermond	Dhr. H. Wolters
Harmonie	St. Michaël van Thorn	Thorn	Dhr. I. Meylemans
Harmonie	St. Pieter 1890	Maastricht	Dhr. J. Kuipers
Harmonie	St. Cecilia (Koninklijke)	Tegelen	Dhr. J. Bartels
Harmonie	Philharmonisch Gezelschap (Koninklijke)	Venlo	Dhr. J. Bartels
Fanfare	Stichting Limburgs Fanfare Orkest	Maastricht	Dhr. J. Briat
Harmonie	Unie (Koninklijke)	Sevenum	Dhr. J. Brouwers
Harmonie	St. Agnes	Bunde	Dhr. J. Claessens
Harmonie	Kon. Oude Harmonie van Eijsden	Eijsden	Dhr. J. Claessens
Harmonie	Sempre Avanti	Tegelen	Dhr. J. Claessens
Harmonie	Sainte Cécile (Koninklijke)	Eijsden	Dhr. J. Cober
Muziekkorps	Muziekkorps St. Callistus	Beek	Dhr. J. Cuijpers
Fanfare	Fanfare St. Gertrudis	St. Geertruid	Dhr. J. Dobbels
Harmonie	St. Cecilia (Kon. Erkende)	Maasbracht	Dhr. J. Dobbels
Harmonie	Concordia	Margraten	Dhr. J. Dobbels
Fanfare	St. Joseph	Meers	Dhr. J. Dobbels
Harmonie	Heer Vooruit	Maastricht-Heer	Dhr. J. Ficker
Harmonie	St. Caecilia	Eygelshoven	Dhr. J. Gaethofs
Fanfare	Eendracht (Koninklijke)	Waubach	Dhr. J. Gaethofs
Harmonie	Lottum (Koninklijke)	Lottum	Dhr. J. Gubbels
Fanfare	Concordia	Wanssum	Dhr. J. Gubbels
Fanfare	Juliana	Munstergeleen	Dhr. J. Kitzen
Harmonie	L' Union	Born	Dhr. J. Kuipers
Fanfare	Abdisenbosch	Landgraaf	Dhr. J. Kuipers
Fanfare	Broekhuizenvorst en Ooyen	Broekhuizenvorst	Dhr. J. Laumen
Fanfare	St. Martinus - Juliana	Itteren	Dhr. J. Laumen
Harmonie	St. Joseph	Voerendaal	Dhr. J. Otten
Fanfare	St. Cecilia	Ubachsberg	Dhr. J. Paffen
Harmonie	Walram's Genootschap (Koninklijke)	Valkenburg	Dhr. J. Paffen
Harmonie	St. Caecilia (Koninklijke)	Echt	Dhr. J. Simons
Harmonie	St. Cecilia	Grevenbicht-Papenhoven	Dhr. J. Simons
Harmonie	Lentekrans (Koninklijke)	Linne	Dhr. J. Simons
Fanfare	Gerendalkapel	Meerssen-Scheulder	Dhr. J. Simons
Fanfare	Semper Avanti	Helden-Grashoek	Dhr. J. Sniekers
Harmonie	St. Lucia	Neeritter	Dhr. J. Sniekers
Fanfare	Ellona	Ell	Dhr. J. Stoffels
Harmonie	Ster van Maastricht (Koninklijke)	Maastricht	Dhr. J. van den Bosch
Harmonie	Berggalm	Noorbeek	Dhr. J. van den Bosch
Muziekvereniging	Egchel	Egchel	Dhr. J. van Hamond
Harmonie	Ons Genoegen	Herkenbosch	Dhr. J. Verjans
Muziekgezelschap Fanfare	Juliana	Holtum	Dhr. J. Vrolix
Fanfare	Wilhelmina	Vlodrop	Dhr. J. Vrolix
Harmonie	St. Walburga	Maastricht-Amby	Dhr. J. Willems
Fanfare	St. Donatus	Nuth-Grijzegrubben	Dhr. J. Willems

Fanfare	St. Caecilia (Koninklijke)	Beek-Jabeek	Dhr. J. Willems
Harmonie	St. Caecilia	Landgraaf-Nieuwenhagen	Dhr. J. Zegers
Fanfare	Eensgezindheid	Maasbracht-Beek	Dhr. J.P. Cnoops
Harmonie	St. Joseph	Grubbenvorst	Dhr. L. Beckers
Fanfare	St. Jan	Weert-Tungelroy	Dhr. L. Fijten
Fanfare	St. Cecilia	Hunsel	Dhr. L. Hensgens
Harmonie	St. Gerlachus	Oirsbeek	Dhr. L. Hensgens
Harmonie	St. Cecilia	Susteren	Dhr. L. Hensgens
Harmonie	Amicitia	Banholt	Dhr. L. Paulissen
Harmonie	St. Catharina	Lemiers-Vaals	Dhr. L. Paulissen
Harmonie	Post Harmonie Roermond	Roermond	Dhr. L. Pisters
Fanfare	St. Barbara	Brunssum	Dhr. L. Roijen
Harmonie	Diligentia	Eckelrade	Dhr. L. Simons
Fanfare	St. Martinus	Geulle	Dhr. L. Simons
Harmonie	St. Caecilia (Koninklijke)	Kerkrade-West	Dhr. L. Simons
Harmonie Kurkapel	Falcobergia	Valkenburg	Dhr. L. Simons
Harmonie	Inter Nos	Epen	Dhr. L. Smeijsters
Harmonie	St. Aemiliaan	Kerkrade-Bleijerheide	Dhr. L. Smeijsters
Harmonie	St. Caecilia De Gele Rijders	Maastricht	Dhr. M. Zenden
Fanfare	Muziekvereniging Tienrays Fanfare	Tienray	Dhr. M. Beckers
Harmonie	van Heer (Koninklijke)	Maastricht-Heer	Dhr. M. Bergenhuizen
Harmonie	Rothem's Harmonie	Meerssen-Rothem	Dhr. M. Bongers
Harmonie	Philharmonie (Koninklijke)	Bocholtz	Dhr. M. Cilissen
Harmonie	St. Petrus en Paulus	Maastricht-Wolder	Dhr. M. Cilissen
Fanfare	Concordia	Ittervoort	Dhr. M. Daemen
Fanfare	St. Martinus	Urmond	Dhr. M. Daemen
Harmonie	St. David	Voerendaal	Dhr. M. Daemen
Fanfare	Aurora	Baexem	Dhr. M. Doomen
Fanfare	Mestreechter Fanfaar St Jozep	Maastricht	Dhr. M. Dubislav
Harmonie	Flos Carmeli	Heerlen	Dhr. M. Henderix
Harmonie	St. Marie	Kerkrade-Gracht	Dhr. M. Jungen
Fanfare	St. Franciscus	Reymerstok	Dhr. M. Jungen
Fanfare	Berg en Dal	Slenaken	Dhr. M. Jungen
Harmonie	Kunst na Arbeid	Belfeld	Dhr. M. Koninkx
Muziekvereniging	Eendracht	Melderslo	Dhr. M. Lemmen
Harmonie	St. Cecilia	Echt-Koningsbosch	Dhr. M. Partouns
Harmonie	van Gronsveld (Koninklijke)	Gronsveld	Dhr. M. Pepels
Fanfare	St. Caecilia	Guttecoven	Dhr. M. Pepels
Fanfare	St. Caecilia	Spaubeek	Dhr. M. Pepels
Fanfare	St. Oda	Merselo	Dhr. M. Rijs
Fanfare	St. Barbara Gluck Auf	Landgraaf - Kakert	Dhr. M. Somers
Muziekvereniging	Holand'anka	Sittard	Dhr. M. Vroemen
Harmonie	Lindenheuvel	Geleen	Dhr. M. Zenden
Harmonie	Amicitia	Vilt	Dhr. M. Zenden
Harmonie	van Thorn (Koninklijke)	Thorn	Dhr. N. Nozy
Harmonie	St. Gregorius	Kerkrade-Haanrade	Dhr. P. Houben
Harmonie	St. Caecilia (Koninklijke)	Schinveld	Dhr. P. Jeegers
Harmonie	Laura	Landgraaf	Dhr. P. Letterle
Fanfare	Soci�ete St. Martin	Stein	Dhr. P. Letterle
Harmonie	St. Agatha	Eys-Wittem	Dhr. P. Oligschlager

Fanfare	St. Caecilia	Schinnen	Dhr. P. Oligschläger
Fanfare	Kunst en Vriendschap	Wittem	Dhr. P. Oligschläger
Muziekvereniging	Harmonie Boekend	Venlo	Dhr. P. Peeters
Fanfare	De Peelklank	Ysselsteyn	Dhr. P. Souren
Fanfare	St. Jozef	Buchten	Dhr. P. Spelthaen
Brassband	Merum	Herten-Merum	Dhr. P. Spelthaen
Fanfare	O.L. Vrouw In 't Zand	Roermond	Dhr. P. Spelthaen
Fanfare	St. Cornelius	Schin op Geul	Dhr. P. Spelthaen
Harmonie	St. Joseph (Koninklijke)	Berg aan de Maas	Dhr. P. Wouters
Harmonie	Beatrix	Horn	Dhr. R. Alberts
Harmonie	Unitas et Fidelitas (Kerkelijke)	Gennep	Dhr. R. Beckers
Fanfare	Eendracht	Siebungewald	Dhr. R. Beckers
Harmonie	Les Amis Reunis	Nieuwstadt	Dhr. R. Bonne
Fanfare	St. Antonius	Beek-Genhout	Dhr. R. Cobben
Harmonie	St. Laurentius	Bemelen	Dhr. R. Daelemans
Harmonie	St. Philomena (Koninklijke)	Kerkrade-Chevremont	Dhr. R. Daelemans
Harmonie	St. Cecilia	Mechelen	Dhr. R. Daelemans
Fanfare	Harpe Davids	Brunssum	Dhr. R. Daelemans
Muziekvereniging	Die Lerchenwald Musikanten	Asenray	Dhr. R. Derix
Fanfare	Excelsior	Buggenum	Dhr. R. Geelen
Fanfare	Muziekplein	Neer	Dhr. R. Geelen
Fanfare	St. Cecilia	Doenrade	Dhr. R. Jacobs
Fanfare	Nooit Gedacht	Wellerlooi	Dhr. R. Jacobs
Harmonie	St. Cecilia 1866	Geleen	Dhr. R. Kusters
Harmonie	St. Caecilia	Bingelrade	Dhr. R. Marx
Fanfare de Femme	Les Philfolles	Maastricht	Dhr. R. Meijer
Brassband	Van de Kreeke Brass Band Limburg	Geleen	Dhr. R. Meli
Fanfare	St. Caecilia (Koninklijke)	Hulsberg	Dhr. R. Meli
Fanfare	Vriendenkring	Limbricht	Dhr. R. Moers
Fanfare	St. Laurentius	Roermond	Dhr. R. Moers
Muziekvereniging	Muziekvereniging Fanfare Velden	Velden	Dhr. R. Moers
Harmonie	Eendracht Maakt Macht (Koninklijke)	Wessem	Dhr. R. Niese
Harmonie	Crescendo	Beegden	Dhr. R. Schrader
Fanfare	St. Cecilia	Herten-Merum	Dhr. R. Schrader
Fanfare	De Vriendenkring (Koninklijke)	Montfort	Dhr. R. Schrader
Fanfare	St. Willibrordus	Stramproy	Dhr. R. Schrader
Muziekvereniging	Big Band 81	Venlo	Dhr. R. Steegers
Fanfare	Dorpsklank	Castenray	Dhr. R. Theeuwen
Harmonie	Wilhelmina	Maastricht-Wolder	Dhr. R. van der Zee
Harmonie	Musica Nova Meerssen	Meerssen	Dhr. R.P. Feijten
Harmonie	Pro Musica	Nederweert-Eind	Dhr. S. Arits
Harmonie	St. Caecilia	Hoensbroek	Dhr. S. Ficker
Harmonie-Orkest	Noord-Limburg	Horst	Dhr. S. Klaassens
Fanfare	Koninklijke Muziekvereniging Fanfare	Venlo	Dhr. S. Moretti
Fanfare	Concordia	Leveroy	Dhr. S. Outjers
Harmonie	Concordia	Berg en Terblijt	Dhr. S. Pijpers
Fanfare	Concordia	Einighausen	Dhr. S. Rans
Harmonie	Philharmonie Maasniel	Roermond- Maasniel	Dhr. S. Simons
Harmonie	De Groosbloazers	Echt-Berkelaar	Dhr. S. v.d. Varst
Brassband	St. Gerlach	Houthem-St. Gerlach	Dhr. S. Voncken

Harmonie	Kunst door Oefening	Maastricht	Dhr. T. Etxebarria
Blaaskapel	De Hölter Brök	Belfeld	Dhr. T. Schatorie
Harmonie	Concordia (Koninklijke)	Panningen	Dhr. T. Schreurs
Harmonie	St. Antonius (Stedelijke)	Weert	Dhr. T. Snoek
Harmonie	St. Caecilia Kon.Erk.	Ohé en Laak	Dhr. T. Tonnaer
Harmonie	St. Stephanus	Stevensweert	Dhr. T. Tonnaer
Fanfare	Wieker Fanfare St. Franciscus (R.	Maastricht-Wijk	Dhr. T. Verstegen
Harmonie	Concordia	Melick	Dhr. T. Wolters
Fanfare	Les Montagnards	Bergen	Dhr. Th. Schreurs
Harmonie	St. Caecilia	Geulle	Dhr. V. Vaessen
Fanfare	St. Gabriël	Hoensbroek	Dhr. V. Vaessen
Harmonie	Tot Onderling Genoegen	Heerlen-Welten	Dhr. V. Vaessen
Harmonie	van Arcen (Koninklijke)	Arcen	Dhr. W. Claessens
Fanfare	St. Jozef	Helden-Beringe	Dhr. W. Lindelauf
Fanfare	Eendracht Maakt Macht	Helden-Koningslust	Dhr. W. Lindelauf
Fanfare	St. Lambertus	Schinveld	Dhr. W. Lindelauf
Drum- en Brassband	Voorwaarts	Baarlo	Dhr. W. Roeffen
Harmonie	Sint Bernadette	Heerlen	Dhr. W. Rutzerveld
Fanfare	St. Cornelius	Maastricht-Borgharen	Dhr. W. Sassen
Sextet	Steinetzki	Stein	Dhr. W. Steinhauwer
Muziekvereniging	Bigband XPERO	Roggel	Dhr. W. Suilen
Harmonie	St. Gertrudis	Wylre	Dhr. X Scheepers
Harmonie	Horst (Koninklijke)	Horst	Dhr. B. Bus
Harmonie	St. Cecilia (Koninklijke)	Mheer	Dhr. F. Dobbelstein
Harmonie	St. Agatha	Grathem	Mw. E. Alofs
Fanfare	St. Liduina	Kelpen-Oler	Mw. E. Alofs
Harmonie	St. Caecilia Ven-Zelderheide	Ven-Zelderheide Otter	Mw. H. Kiggen
Harmonie	St. Michaël	Maastricht	Mw. I. Alberti
Muziekvereniging	Philharmonie	Sittard	Mw. I. Stijnen
Fanfare	Les Amis Reunis	Klimmen-Randsdaal	Mw. J. Hanssen-Moerke
Harmonie	St. Augustinus	Geleen	Mw. K. van Dijk-Janssen
Harmonie	Aurora (Koninklijke)	Grevenbicht	Mw. K. van Dijk-Janssen
Harmonie	De Nederlanden	Amstenrade	Mw. S. Kramer

Bijlage 2

Overzicht studenten HaFaBra-directie conservatorium Maastricht

klassiek directie hafa 2009-2014

	Studentnummer	Naam	
1	0644943	Schlesak, S	v
2	1420070	Derks, Miko	m
3	1437143	Leemput, Joost van de	m
4	1460366	Spânu, Mircea	m
5	0832537	Alberti, Inge	v
6	806013	Cox, Twan	m
7	1237632	Zink, Philipp	m
8	742600	Assmann, Christoph	m
9	940992	Falise, Kristof	m
10	744425	Reiter, Daniel	m
11	2024785	Kleren, Tim	m
12	1255967	Müller, Patrick	m
13	2045539	Simons, Sander	m
14	800449	Verstegen, Tim	m
15	640158	Abramovici, Thierry	m
16	640166	Baumeister, Andre	m
17	641480	Burmeister, Jürgen	m
18	830461	Fiuza Souto, David	m
19	633410	Kramer, Simone	v
20	945439	Nickel, Oliver	m
21	2054895	Sniekers, Jac	m
22	1139479	Fugelsang, Bernd	m
23	1128957	Leufgen, Sascha	m
24	1329626	Ramon Perez, Carlos	m
25	1468030	Soler Compañ, Francisco	m
26	2044646	Partouns, Bart	m

Bijlage 3

Vragenlijst interviews

Interview vragen

1. Welke opleiding heeft u afgerond voor directie? In welk jaar? Met welke vakdocent?
2. Had u vrouwelijke mede studenten? Hoeveel?
3. Hoe lang bent u al werkzaam als dirigente?
4. Wat vindt u ervan dat er maar 8 vrouwelijke dirigenten zijn?
5. Ervaart u die minderheid van vrouwen ook daadwerkelijk in het werkveld?
6. Wat is volgens u **de reden** dat er minder vrouwen dan mannen werkzaam zijn als dirigent?
7. Heeft het feit dat het dirigentenvak gedomineerd wordt door mannen enige invloed gehad op uw keuze voor dit vak?
8. Heersen er **vooroordelen** in het werkveld? (Van collega's/ leden/ besturen?)
9. Ervaart u last van deze vooroordelen?
10. Ervaart u sinds u werkzaam bent een verandering wat betreft de man-vrouw verhouding?
11. Denkt u dat het door mannen gedomineerd zal blijven of zal het in de toekomst nog sterk gaan veranderen?
12. Denkt u dat vrouwen anders dirigeren dan mannen?